

- [3] Айтбаева А.Б. Арнайы педагогика негіздері: оқу құралы / А.Б. Айтбаева, - Алматы: Нур-Принт, 2014. - 128 бет.
- [4] Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития / под ред. К.С. Лебединской. - М., 1982. - 127 с.
- [5] Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка [Текст] / М.И. Лисина. - М.: Генезис, 2003. - 384 с.
- [6] Башаева Т.В. Энциклопедия воспитания и развития дошкольника [Текст] / Т.В. Башаева, Н.Н. Васильева и др. - Ярославль : Академия развития, 2011. - 480 с.
- [7] Божович Л.И. Проблемы формирования личности [Текст] / Л.И. Божович. - М.: Просвещение, 2004. - 349 с.
- [8] Власова Т.А., Певзнер М.С. Дети с отклонениями в развитии. - М., 1973. - 189 с.
- [9] Чередникова Т.В. Проверьте развитие ребенка: 105 психологических тестов. - СПб.: Речь, 2017. - 304 с.
- [10] Немов, Р. С. Психология [Текст] : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. / Р. С. Немов. - М.: Просвещение, 2014. - 640 с. Кн. 2. Психология образования / Р.С. Немов. - М.: Просвещение, 2014. - 640 с.
- [11] Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. М.: Академия, 2002. - 452 с.
- [12] Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии [Текст]: учебное пособие / Г.К. Селевко. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.

УДК 376.33
МРНТИ 14.29.29

Шайжанова Қ.Ү.¹, Сүйіндік А.М.²

¹п.ғ.к., доцент Абай атындағы ҚазҰПУ, karlahanym.70@gmail.com

²курс магистранты aidanamaksatovna.ali@mail.ru

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СТЖД ІІ ДЕҢГЕЙІНДЕГІ БАЛАЛАРДА СӨЗДІҢ БУЫНДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада логопедиясының өзекті мәселесі – сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардағы сөздердің дыбыстық-буындық құрылымындағы бұзылыстарды анықтау жолы қарастырылған. Мектепке дейінгі балалармен логопедиялық жұмыстың негізгі бағыттары айқындалған.

Түйін сөздер: сөйлеу тілінің жалпы дамымауы; мектеп жасына дейінгі балалар; сөздің буындық құрылымы; сөйлеуді фонематикалық қабылдау; логопедиялық жұмыс.

Шайжанова Қ. Ү.¹, Сүйіндік А.М.²

¹к.п.с.н., доцент КазНПУ им.Абая, karlahanym.70@gmail.com

²магистрант 2 курса aidanamaksatovna.ali@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОГОВОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА У ДЕТЕЙ ІІ УРОВНЯ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье рассматривается актуальная проблема логопедии – как выявить нарушения звуко-слоговой структуры слова у детей с общим недоразвитием речи. Определены основные направления логопедической работы с детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи; дошкольники; формирование слоговой структуры; фонематическое восприятие речи; логопедическая работа.

Shaizhanova K.U¹., Suiindik A.M².

¹*candidate of psychological sciences, associate professor KazNPU named after Abai,*
karlahanym.70@gmail.com

²*2nd year master's student* aidanamaksatovna.ali@mail.ru

FEATURES OF THE FORMATION OF THE SYLLABIC STRUCTURE OF THE WORD IN CHILDREN OF LEVEL III WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT IN PRESCHOOL AGE

Abstract

The article deals with the actual problem of speech therapy – how to identify violations of the sound-syllabic structure of the word in children with general speech underdevelopment. The main directions of speech therapy work with preschool children are determined.

Keywords: general underdevelopment of speech; preschool children; formation of syllable structure ; phonemic speech perception ; speech therapy work.

Кіріспе.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (СТЖД) – қазіргі таңда жиі кездесетін сөйлеу тілі бұзылыстарының бірі. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балаларды зерттеу ең алғаш Р.Е. Левинаның еңбектерінде көрініс тапқан болатын. Аталған автор өзінің зерттеу тобымен бірге сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың 3 тобын анықтап, олардың әрқайсының жеке сипаттамаларын нақтылады. Кейінірек Т.Б. Филичева зерттеу жұмысын жүргізе отырып, СТЖД 4 – деңгейін айқындады. Осылайша, бүгінгі таңда сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың 4 деңгейі қарастырылады [1, 2].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың ішінде сөйлеу тілі қалыптыға жақыны 3-ші және 4-ші тобы болып табылады. Мақала аясында сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар 3 – деңгейдегі балаларды қарастыратын боламыз.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар III деңгейдегі балалардың даму ерекшеліктерін Р.И. Лалаева, Л.Ф. Спинова, Чиркина Г.В., Н.В. Серебрякова және т.б авторлар зерттеген болатын. Отандық авторларға келер болсақ, СТЖД бар балалардың даму мәселелері бойынша Өмірбекова Қ.К., Түлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. еңбектерін атап өтуге болады [3; 4; 5; 6].

Жоғарыда аталған авторлардың барлығы сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың дамуын зерттей келе, оларға ортақ бұзылыстар қатарын анықтаған болатын. Солардың бірі – сөздің буындық құрылымындағы бұзылыстар.

Сөздің буындық құрылымы – сөздердегі буындардың орны мен өзара байланысы. Қазақ тілінде буындардың ашық, тұйық және бітеу буын деп аталатын үш түрі кездеседі. Олардың әрбірінің өзіне тән ерекшеліктері мен ережелері бар .

А.А. Леонтьев буынды оқшауланған позицияда айтуға болатын сөйлеу ағынының минималды сегменті деп атайды: «Буын - бұл сөздегі ерекше және психоллингвистикалық бірлік, организмнің физиологиялық белсенділігінің әртүрлі деңгейлерінде тілдік стандартта да, одан тыс жерлерде де көптеген корреляцияларға ие жүйе». Автордың пікірінше, буынды бөлектеудің шарты «өзекті оқшаулау» критерийі болып табылады [7].

И.А. Зимняя өз зерттеулерінде тек буынның ерекшеліктерін көрсетеді және оны фонемадан ерекшелендіреді. Фонема – лингвистикалық тұрғыдан бөлінбейтін бірлік, сөздердің дыбыстық қабығын қалыптастырудың жалпы функциясы бар және өте алуан түрлі, тең емес физика-акустикалық қасиеттерімен ерекшеленеді. Автор буындар күрделі фонетикалық формациялар деп санайды, олардың құрамы әр түрлі, бірақ әрқашан физика-акустикалық қасиеттерге ие. Сонымен қатар буынды таңдаудың физикалық қасиеттері екпінге қарамастан оған салынуы керек дейді, өйткені олар оның тілдік ерекшелігін қамтамасыз етеді [8].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар III деңгейдегі балаларда сөздің буындық құрылымының дамуы бойынша бірқатар бұзылыстар кездеседі. Атап айтқанда: сөздердегі буындардың орын алмасуы, буындардың түсіп қалуы, буындарды қайталауы және т.б. буындық құрылымның мұндай бұзылыстары балалардың ауызша сөйлеу тілінің дамуына кері ықпал етіп, коммуникативті дағдыларға зиянын тигізеді.

Сөздің буындық құрылымының бұзылуын жою бойынша логопедиялық жұмыс тек осы кемшілікті түзетудің міндетімен шектелмейді. Түзету жұмысы сөйлеу тілін дамытудан бөлек сөздік қоры, грамматикалық формалары, үйлесімді сөйлеуді қалыптастыру, интеллектуалды функцияларды (ойлау, есте сақтау, зейін) дамыту бойынша жұмысты қамтуы керек. Себебі, буындық құрылым тек қана сөздік бірлік қана емес, сонымен қатар, таным салаларының жеткілікті дамыған жағдайындағы талдау мен жинақтау дағдыларының да өнімі болып табылады.

Сөздің буындық құрылымы бұзылған балаларға көмектесу үшін ерте диагностика және анықталған бұзушылықтарды түзету бойынша тиісті жұмыс қажет.

Осыған сүйене отырып, Г.В. Бабина, Н.Ю. Сафонкина сөздің буындық құрылымының бұзылуын түзетудің келесі әдісін ұсынады. Ол келесі бағыттарды қамтиды:

Кеңістіктік көріністер мен оптикалық-кеңістіктік бағдарлауды қалыптастыру.

Бұл міндет аясында балалар ең алдымен өз денесінде бағдарланып үйренеді. Тек содан кейін ғана бала өзге нысандарда бағдарланып, оны оптикалық тұрғыда іске асырады. Баланың бағдарлану аумағы кеңейген сайын кеңістік те дәл солай өсіп отырады. Нәтижесінде бала ортада және өз денесінде бағдарлана алады және өз әрекеттерін басқаруды меңгереді.

Екі өлшемді кеңістікте бағдарлауды дамыту бойынша түзету жұмыстары.

Оптикалық-кеңістіктік бағдарлаудың, қозғалыстардың ырғақты және динамикалық құрылысының қалыптасуының индикаторы кеңістікті практикалық игеруге және кеңістіктік көріністерді қалыптастыруға байланысты өнімді іс – шаралар болып табылады [9].

Сөйлеу патологиясы бар балалардағы сөздің буындық құрылымын түзетудің әртүрлі ғылыми – әдістемелік тәсілдерін А.К. Маркова, Т.А. Ткаченко, Ю.Ф. Гаркуша, З.Е. Агранович, С.Е. Большакова және басқалар ұсынған болатын. Барлық авторлар сөздің силлабикалық құрылымының бұзылуын жеңу үшін арнайы мақсатты логопедиялық жұмыс жүргізу қажеттілігін атап өтеді, бұл сөйлеу бұзылыстарын жеңудегі жалпы түзету жұмыстарының бөлігі болып табылады.

Балаға қиын сөздерді айтудағы қиындықтар оны сабақтарда ауызша жауап бергісі келмеуіне әкеледі, сонымен қатар көбінесе өз сөйлеу ерекшеліктерінің ауыр тәжірибелерімен байланысты қайталама психикалық қабаттардың пайда болуына ықпал етеді. Сөздердің буындық құрылымының бұзылуы балаларда көптеген жылдар бойы сақталады, бұл сөйлеу бұзылыстарының осы түрімен мектепке дейінгі мекемеде ғана емес, сонымен қатар, мектепте де жұмысты жалғастыруды талап етеді.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың сөздің буындық құрылымын дамыту бойынша әдебиеттерге келер болсақ, Курдвановская Н.В., Ванюкова Л.С. ұсынған нұсқаулықты атап өтуге болады [10].

Нұсқаулықта сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балаларда сөздің буындық құрылымын қалыптастыру бойынша түзету жұмыстарының ерекшеліктері көрсетілген. Сөйлеу және дидактикалық материалдарды жүйелеу және таңдау, сабақтардың лексикалық қанықтылығы логопед – мұғалімдерге мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дағдыларын дамытудың негізгі кезеңдерін ескере отырып, осы мәселелерді шешуге көмектеседі.

Материал бір дыбысты автоматтандыру бойынша жұмыс істегенде, сөздерде басқа дыбыстардың болуы, айтылуы қиын болатындай етіп таңдалады. Берілген иллюстрациялық материал ұсақ моториканы дамытуға бағытталған (суреттерді бояуға немесе көлеңкелеуге болады) және оның орналасу тәртібі түзету жұмысы барысында буындық құрылымды қалыптастыруға көмектеседі.

Аталған дамыту жұмысының ерекшеліктерін автор балалардың буындық құрылымын қалыптастыру кезінде тек қана сөйлеу тілін ғана емес, сонымен қатар, ұсақ моториканы, кеңістікте бағдарлануды да дамыту жұмыстарын қамтиды.

З.Е. Агранович атты автор өз зерттеулерінде СТЖД балалардың сөздің буындық құрылымын дамыту бойынша әдістер ұсынған. Мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда сөздердің буындық құрылымының бұзылуы сияқты сөйлеу патологиясының ерекше түрін түзету үшін логопедиялық шаралар жүйесі ұсынылған [11].

Сөздің буындық құрылымын қалыптастыру кезінде Д.Б. Эльконин маңызды шарттардың бірі ретінде есту, көру және кинестетикалық функцияларға сүйенеді, сондықтан сөздің буындық құрылымын қалыптастыру бойынша жұмыстың бастапқы, негізгі кезеңінде дауысты және дауыссыз дыбыстардың визуалды және жест – ишара белгілерін көмекші құрал ретінде қолдануды ұсынады. Автор бұл тәсіл сөздің құрылымдық құрамындағы сөйлеудің жалпы дамымауы бар балаларға бағдарлауды айтарлықтай жеңілдетеді деп санайды. Сондай-ақ, автор балалардың лексикалық дамуына көп көңіл бөледі, сирек қолданылатын, мағынасы күрделі сөздерді белсенді қолдануды ұсынады. Нақтылауды қажет ететін мағынадан басқа, олардың күрделі буындық толықтығы бар, сондықтан оларды айтуға үйрету сөздің буындық контурын да, баланың сөздік қорын да жақсартуға көмектеседі [12].

Г.В. Чиркина ұсынған сөздің буындық құрылымының бұзылуын түзету әдістемесі төрт кезеңнен тұрады: дайындық кезеңі (фонетикалық-фонематикалық базаны құру), сөздің буындық құрылымын қалыптастыру кезеңі, сөздің буындық құрылымын дәл көбейту дағдыларын бекіту кезеңі (рифмаларды, өлеңдерді, дұрыс айтылатын дыбыстармен тіл бұрылыстарын жаттау) және соңғы қорытынды кезең (алынған дағдыларды дәл қолдану) [13].

Т.А. Ткаченконың әдістемелерін ескере отырып, сөйлеудің жалпы дамымауы бар балалардағы сөздің буындық құрылымының бұзылуын жеңу бойынша жұмыс жүйесін жасады. Жұмыс бірнеше кезеңдерде жүзеге асырылады: дайындық, түзету, қорытынды, олардың әрқайсысы белгілі бір мақсат пен міндеттері бар ішкі кезеңдерге бөлінеді [14].

Н.В. Курдвановская мен Л.С. Ванюкованың «Сөздің буындық құрылымын қалыптастыру: логопедиялық тапсырмалар» атты оқу-әдістемелік құралында сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балаларда сөздің буындық құрылымын қалыптастыру бойынша түзету жұмыстарының ерекшеліктері көрсетілген. Авторлар материалды бір дыбысты автоматтандыру бойынша жұмыс істеген кезде сөздерде басқа дыбыстардың болуы мүмкін емес етіп таңдайды. Берілген иллюстрациялық материал ұсақ моториканы дамытуға бағытталған (суреттерді бояуға немесе көлеңкелеуге болады) және оның орналасу тәртібі дыбысқа еліктеу кезеңінде буындық құрылымды қалыптастыруға көмектеседі [15].

Қорыта айтқанда, сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың сөздің буындық құрылымын дамыту әдістемесі бойынша Отандық авторлардың еңбектерінің жеткіліксіз және тақырыптың өзекті екендігіне көз жеткіздік.

Зерттеу әдістері мен материалдары:

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған III деңгейдегі мектеп жасына дейінгі балаларда сөздің буындық құрылымын қалыптастыру жайлы көптеген теория мен практика жүргізілді. Көптеген жұмыстарға қарамастан сөздің буындық құрылымының алғышарттарын қалыптастыру мәселесі, ерекшеліктері туралы зерттеулер жеткіліксіз ұсынылған.

Бұл жұмыс сөйлеу тілі жалпы дамымаған III деңгейдегі балалардағы сөздің дыбыстық-буындық құрылымының бұзылыстарын жеңуге бағытталған логопедиялық эсер ету әдістерін зерттеуге арналған.

Біз СТЖД - III деңгейдегі мектеп жасына дейінгі балалардың сөздің дыбыстық-буындық құрылымында кемшіліктері бар деп болжадық және оларды жеңу үшін логопедиялық жұмыстың арнайы әдістерін қолдандық. Ең алдымен логопедиялық тексеру жүргізілді, оған сөздің дыбыстық-буындық құрылымын зерттеудің дәстүрлі әдістері негізінде әзірленген тапсырмалар кірді (З.Е. Агранович, Р.Е. Левина, А.К. Маркова, Г.В. Чиркина). Эксперименттік топты логопедиялық қорытындысы СТЖД -III деңгейдегі 5 жастағы 12 бала құрады.

Бірінші тапсырма балаларда буындық құрылымның қалыптасу деңгейін зерттеуге мүмкіндік беретін әр түрлі буындық құрылымдағы сөздерді айту арқылы жүргізілді. Екінші тапсырма сөздің дыбыстық-буындық құрылымының дамуын бағалауға бағытталды, сондай-ақ, фонематикалық естуін буындар тізбегін қайталау кезінде бағаланды.

Үшінші тапсырма берілген дыбысты бірқатар дыбыстардан, буындардан, сөздерден және оппозициялық дыбыстармен жұп сөздерді қайталау кезінде фонемалық қабылдаудың күйін бағалауға мүмкіндік берді.

Логопедиялық тексерудің талдау нәтижелері эксперименттік топтың балалары ең көп қателіктер бірінші тапсырманы орындау кезінде жібергені көрсетілді. Сонымен, сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың барлығында (100%) күрделі буындық сөздерді айту кезінде қателіктер анықталды. Ең үлкен қиындықтарды дауыссыз дыбыстардан құралатын 3 немесе одан да көп буындардан тұратын сөздерді айту кезінде байқалды (балалар, велосипед, аквариум, экскаватор, кинотеатр). Дауыссыз дыбыстардан құралған бір және екі буынды сөздер (кілт, бұлт, тостаған, қант),

сондай-ақ үш буынды дауысты дыбысты сөздерде (балапан, телефондар, чемодан) қателіктер жіберілмеді.

СТЖД-III деңгейдегі балалардағы дыбыстық-буындық құрылымның бұзылуы дауыссыз дыбыстарды сөзде ауыстыру және түсіп қалуында байқалды. Эксперименттік топтағы балаларды логопедиялық тексеру нәтижелерін талдау бірінші тапсырманы орындау кезінде ең көп қателіктер жіберілгенін көрсетті.

Екінші тапсырманы орындау кезінде ысқырың,ызың дыбыстардан құралған буындарды айту кезінде қиындықтар болды.

Балалардың сөйлеу үлгісін талдау сөздің буындық құрылымын игеру мүмкіндігі жеке сөйлеу дыбыстарын игеруге тікелей байланысты емес екендігін көрсетті. Екінші жағынан, дыбысты айтудың бұзылыстары әрқашан буындық құрылымның бұзылуына әкелмейді.

Үшінші тапсырмадағы сөйлеу тілін тексеру нәтижелері эксперименттік топтың (90%) балаларының көпшілігінде фонематикалық қабылдау белгілі бір дәрежеде бұзылғанын анықтады. Сонымен, мектеп жасына дейінгі балалар берілген дыбысты буындар мен сөздер қатарында анық дыбыстай алмайды. Көп қиындықтарды берілген дыбысты сөздердің ортасында немесе соңында айтуға бағытталған тапсырмаларда кездесті. Сонымен қатар, көптеген балаларға оппозициялық дыбыстары бар сөздерді айту қиынға соқты (80%).

Дыбыстық құрылымның қателіктерін талдай отырып, ең көп таралғанын атап өткен жөн, олардың ішінде дауыссыз дыбыстардың қатар келуі (аквариум-акарий, термометр-темомей және т.б.). Сондай-ақ, дыбыстық толымдылықтың қателері арасында дауыссыз дыбыстардың ауысуы болды (баскетбол – баксетбол, вертолет-ветролет). Кейбір балалар дауыссыз дыбысты біріктіріп, буындық құрылымды қиындатты. (велосипед – велисипапет).

Нәтижелер бізге келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік берді: эксперименттік топтың барлық мектеп жасына дейінгі балаларында дауыссыз дыбыстардың жинақталуының бұзылуы, буындардың санын қысқартумен қатар, олардың ауысуы, бұрмалануы және алмастырулары кездеседі. Логопедия саласындағы зерттеушілер бұл бұзылысты (А.К. Маркова, Т.А. Ткаченко, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина және т.б.) сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардағы әр түрлі буындарды айту кезінде буындық құрылымының бұзылуын өте жиі кездесетіндігін анықтаған. Бұл бұзылыстың табиғи сипаты сөйлеуді естіп қабылдауының кемшіліктеріне байланысты.

Сөздің буындық құрамын меңгерудің жоғарыда сипатталған ерекшеліктері сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың ауызша сөйлеуін қалыпты дамуына кедергі келтіреді, олардың қарым-қатынасын қиындатады, сонымен қатар дыбыстық талдауға және, тиісінше, оқу мен жазуды үйренуіне кедергі келтіреді. Мұндай балалар жеке дыбыстардың таза айтылу дағдыларын және сөздердің буындық құрылымын өз бетінше меңгере алмайды.

Қорытындылай келе, логопедиялық эксперименттің нәтижелері СТЖД-III деңгейлі мектеп жасына дейінгі балалардың сөздің дыбыстық-буындық құрылымындағы бұзылыстар болатындығын дәлелдейді, оларды жою үшін логопедиялық жұмыстың арнайы әдістері қолданылуы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1 Левина Р. Е. *Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом.* – М., 1961. – 256 с.

2 Филичева, Т. Б., Чиркина Г.В. *Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: практ. пособие.* – М.: Айрис-пресс, 2005. – 224 с.

3 Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. *Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи.* - СПб.: СОЮЗ, 2011. - 224 с.

4 Спирова Л.Ф. *Особенности речевого развития дошкольников с тяжелыми нарушениями речи.* - М.: Педагогика, 2010. - 312 с.

5 Өмірбекова Қ.Қ. *Сөйлеу тілі жалпы дамымаған (IV деңгей) балалармен логопедиялық жұмыс ұйымдастыру.* Алматы. 2015. – 201 б.

6 *Сөйлеу тілі жалпы дамымаған III-деңгейдегі балалармен логопедиялық жұмысты ұйымдастыру: Әдістемелік ұсынымдар.* – Алматы, 2014. – 78 б.

7 Леонтьев, АА. *Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания.* — М.: Академия, 1991. – 168 с.

8 Зимняя И А. *Упреждающий синтез и вероятностное прогнозирование в речевом поведении.* — М.: Наука, 1973. — 431 с.